

TEISZLER ÉVA

A REGNUM MARIANUM-ESZME TARTALMA ÉS JELENTÉSE AZ ANJOU-KOR VÉGÉIG

KIVONAT: Vegyes annak a megítélése, hogy a Regnum Marianum-eszme, a Patrona Hungariae-gondolat, valamint az általános értelemben vett Mária-tisztelet fogalmai a középkorban elkülöníthetők-e egymástól, s ha igen, mit is jelentenek pontosan. A tanulmány alapvetően e három fogalom elhatárolására törekszik a kezdetektől az Anjou-kor végéig, meghatározva azok jelentését és tartalmi fejlődését.

KULCSSZAVAK: Patrona Hungariae, Regnum Marianum, Mária-tisztelet, középkori Magyarország, Árpád-kor, Anjou-kor

I. Létez(het)ett-e a Regnum Marianum- eszme a középkorban? – különböző állásfoglalások

A Regnum Marianum, azaz a Magyarország Mária országa-eszme, fogalom, jelenség gazdagságát jelzi, hogy az azt vizsgáló tudományok és tudományterületek napjainkig igen bőséges és szerteágazó irodalommal látták el a téma iránt érdeklődő olvasóközönséget, s miközben folyamatosan újabb és újabb eredmények látnak napvilágot vele kapcsolatban, egyre több feldolgozatlan te-

rülete, vetülete tárul elénk. Több nyitott kérdéssel, vitával is találkozhatunk a Regnum Marianummal kapcsolatban. Rögtön ilyen az eszme keletkezésének ideje; ez – talán nem is annyira vitaként, mint inkább vélemény- vagy nézetbeli különbségként fogalmazódva meg – a kutatókat alapvetően két nagy táborra osztja. Az egyik szerint a Regnum Marianum-eszme a XVI. századi Magyar Királyságra jellemző köz- és valláspolitikai közegben szület(het)ett (csak) meg, míg a másik szerint Szent István ideje, de legkésőbb a dicső király legendáinak megszületése óta, tágabb értelmezésben az Árpád-kor első századai óta létezett. Egyetértés mutatkozik ugyanakkor abban, hogy az eszme a Hartvik-féle Szent István-legendában megfogalmazott országfelajánláshoz, illetve a nagyobbik István- legenda ezzel összecsengő mondataihoz kapcsolható, bár a tekintetben már eltérők a vélemények, hogy e legenda vagy legendák csak a később megszülető eszme alapjául szolgáltak, esetleg megteremtették azt, vagy egyszerűen igazolják annak tényét, hogy az eszme korábban már létezett.

Az irodalomtörténet többnyire úgy közelíti meg a középkori Magyar Királyság Regnum Marianumát, hogy az nem más, mint „egy több nemzetnél különböző formában élő, nemzetközi toposzegyüttes helyi változata”.¹ Ezen felfogás szerint a Hartvik-legendában megtalálható országfelajánlás-mozzanat a – hazánkban részben a Kárpát-medencén kívülről hozott hagyományokra, részben bizánci és európai hatásra alapozott – Mária-tisztelet egyik vonulatára, a Szent Szűz országokat és népeket védő, azaz patronáló szerepére épül; s mivel a felajánlás tényét a magyar medievisztika nem tudja bizonyítani, a Hartvik által lejegyzett történetre úgy tekinthetünk, hogy az aktuálpolitikai célokat szolgált, és egyúttal belesimult a X–XII. századbeli európai Mária-tiszteletbe is. E nézet szerint továbbá a középkori történeti forrásokban, hazai irodalomban, művészeti ábrázolásokban megnyilvánuló vallásos ihletettséggű *Patrona Hungariae*-toposz használata a XVI. században kezd kicsúcsosodni, miközben egyrészt felekezeti jellegűvé válik, másrészt – és egyúttal – a török veszély, de különösen az ország három részre szakadása következtében politikai tartalommal is megtelik, közjogi jelentőséget kap, és így kialakul a Regnum Marianum *Patrona*

1 Tüskés–Knapp 2000b, 17.

Hungariae-től lényegében el nem szakítható, azzal egybefonódó eszméje, amely a későbbi századokban az aktuális vallási és politikai viszonyokhoz igazodva formálódik, változik, valamint újabb és újabb tartalmakkal töltődik.²

Hasonló vélekedés rajzolódik ki azon művészettörténeti értekezésekben is, amelyek a fentiek hangsúlyozása mellett a Regnum Marianum-eszmét megjelenítő alkotásokat a XVI. század előtti időből hiányolják, a(z esetlegesen) hozzá köthetőket pedig a korszaknak megfelelő Mária és/vagy Patrona Hungariae-ábrázolásaként magyarázzák, esetleg az aktuálisan megnyilvánuló dinasztikus reprezentáció elemeként tartják számon.³

Szükségszerűen ezt a táborot erősíti a protestáns irodalom, amely Mária személyére a katolikustól merőben másként tekintve úgy véli, hogy a Regnum Marianum, hovatovább a Patrona Hungariae gondolata a középkori magyarság életében nem lehet vizsgálat tárgya, az eszme csupán a reformáció-ellenreformáció, illetve a reformáció-rekatolizáció kontextusában értelmezhető.⁴

A történészek egy része az iménti indokokra hivatkozva ugyancsak a XVI. századra helyezi a Regnum Marianum eszmeként történő létrejöttét, annak megszületés kori tartalmát a következőkben foglalva össze. „1. a király csak katolikus lehet, 2. a főurak tanácsa segítségével uralkodik, 3. az országot szabadságában tartja, 4. a Szent Koronát nem viszi külföldre, és 5. esküt tesz az alkotmányra. A korona elsőben apostoli, másodsor anyagi ajándék, harmadszor a Szent Szűz kezében van és hatalmában áll annak adni, akinek tetszik.”⁵

A XVI. századnál megvonható cezúra innenső oldalán állók mindezzel szemben amellet teszik le voksukat, hogy a Regnum Marianum-eszme már az Árpád-korban is létezett valamilyen formában, kialakulása pedig – attól függően, hogy Szent István országfelajánlását tényként vagy fikcióként kezeljük-e

2 Bartók é. n. Összefoglalóan a korábbi irodalommal: Tüskés-Knapp 2000., Tüskés-Knapp 2000b.

3 Hoffmann 1944.

4 Pamer 2000. Az elfogadóbb nézőpont Szabik 2000, 9.

5 Kállay 1989, 28. az itt idézett további irodalommal.

– Szent István⁶ vagy Szent László,⁷ de legkésőbb Könyves Kálmán uralkodása,⁸ azaz a Hartvik-legenda megírásának idejére tehető. Meg kell jegyezni azt is, hogy a Regnum Marianum fogalmát a Patrona Hungariae-től azok a szerzők sem függetlenítik feltétlenül, akik a Regnum Marianum-eszme középkori létezésével számolnak, esetleg olyan álláspontra helyezkednek, hogy a Regnum Marianum tartalma a középkorban lényegében a Patrona Hungariae volt.⁹

II. Mária-tisztelet – Patrona Hungariae – Regnum Marianum. A fogalmi elhatárolás lehetőségei

A Regnum Marianummal foglalkozó irodalom egy részében e három fogalom összemosódását látjuk, és azt tapasztaljuk, hogy elkülönítésük – legfőképpen a középkor vonatkozásában – bizonytalan vagy meg sem történik.¹⁰ Tekintve, hogy e kifejezések egymásnak nem szinonimái – tartalmuk és jelentésük szükségképpen eltérő, indokoltnak látszik egymástól való elhatárolásuk. A Mária és az Árpád-házi szentek újkori magyarországi ábrázolásait középpontba állító kutatásokból az a kép látszik kibontakozni, hogy bár e fogalmak szorosan összefüggenek, összekapcsolódnak, egymástól egyértelműen különválaszthatók.¹¹ A középkor vonatkozásában pedig különösen fontos a fenti kifejezések mögötti tartalom vizsgálata, mert ezáltal vázolható fel az az eszmei fejlődés, amelynek eredményeképpen a korszak végére a Mária országa-eszme jelentéstartalma a XVI. századi jelentős változások előtt körvonalazódik. Ennélfogva az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a Mária-tisztelet, a Patrona Hungariae és a Regnum Marianum fogalmát és X–XIV. századbeli értelmezését elkülönítsük egymástól.

6 Erdélyi 1994.

7 Török 1988.; Dümmerth 1994.

8 Bellér 1966, 37–38.

9 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.

10 Bellér 1966.; Wehli 1994.; Tüskés–Knapp 2000.; Tüskés–Knapp 2000b.

11 Knapp 2001.; Papp 2002.; Fehér 2006.; Tomisa 2015.

A Mária-tisztelet mibenléte önmagában véve különösebb magyarázatra nem szorul, hiszen régóta tudjuk, hogy a Szent Szület mind a középkorban, mind az azt követő évszázadokban sokféle szereppel (segítő, közbenjáró, oltalmazó stb.) ruházták fel;¹² ezek egyike-másika a különböző időszakokban hol előtérbe került, hol kevésbé volt hangsúlyos, s mindezzel párhuzamba állítható a Mária-kultusz és a Mária-ábrázolások¹³ hazánkat sem elkerülő¹⁴ változása, divatja.¹⁵

Vitán felül áll, hogy a Mária-tisztelet – itt most nem taglalva annak lehetséges eredetét¹⁶ – különböző formái már a keresztény magyar állam megalapításának korától fogva kimutathatók. Néhány példa erre: a Gellért-legenda szerint első királyunk a Boldogságos Szűz évenkénti ünnepét Székesfehérváron ülte meg. Az eseményen szokásosan együtt vettek részt az ország apátjai és püspökei.¹⁷ Szent István Székesfehérvárott, Szent László Váradon alapított és emeltetett Szűz Mária tiszteletére egyházat, saját temetkezőhelyül is választva azt. A Szent László idején, 1092-ben meghozott zsinati határozatok 38. pontja három Mária-ünnep (Gyertyaszentelő Boldogasszony, Kisasszony és Nagyboldogasszony) megülését tette kötelezővé.¹⁸ Az 1440. évi „koronarablásról” elhíresült Kottanner Jánosné emlékiratában feljegyzí, hogy miközben társai a Szent Korona őrzőhelyének lakatait törték fel, ő maga imádkozott: „... nagy ájtatosan letérdeltem, és kértem Istent, és Miasszonyunkat, legyenek melletttem és segítőtársaim mellett. [...] Miasszonyunknak megfogadtam, hogy mezítláb Mariazzellbe zárandokolok, és amíg zárandokutamat nem teljesítem, addig szombat éjszakánként nem alszom tollakon, és minden szombat éjjel, ameddig csak élek, Miasszonyunkhoz külön imádkozom, hogy megköszönjem a kegyét, amelyben részesített.”¹⁹ Erős, országszerte tapasztalható Mária-tiszte-

12 MKL Mária-tisztelet címszó. <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria-tisztelet.html>

13 MKL Mária-ábrázolása címszó. <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria-tisztelet.html> A XIV. századra különösen Prokopp 2010.

14 Magyar 2005.

15 Nátyi 2013, 24–50., Barna 2014, passim

16 Lásd Erdélyi 1994, passim; Váczy 1985, 635–636.

17 Gellért-legenda 73.

18 Zsinati határozatok 247.

19 Kottanner-emlékirat 21–22.

letet mutatott ki a középkori magyar helynevek és templomcímek,²⁰ valamint a hazai személynévadás,²¹ a búcsújárások és a zarándoklatok²² gyakorlatának vizsgálata is.

A középkor különböző századaiból származó fenti példák és szakirodalmi eredmények mindegyike a *Patrona Hungariae*-től és a *Regnum Marianum*tól független, önmagában vett Mária-tisztelet jelenlétét igazolja, valamint azt, hogy előbbiek az általános Mária-tisztelettől a középkorban is egyértelműen megkülönböztethetők.

Az Árpád-kor korai századaiban kialakult *Patrona Hungariae*-szerepkör és annak tartalma írott forrásaink szétválogatásával ugyancsak meghatározható: Mária a külső támadókkal, a belső ellenséggel és a pogányokkal szemben egyaránt védelmezte Magyarországot és a magyarokat. Szent István legendáin²³ kívül kimutatható ez pl. a XIV. századi krónikakompozícióból: II. Géza 1141-ben történt koronázása után, amikor a németek Magyarországra törtek, magyar részről „a papok és leviták, az összes klerikusok, akik csak ott voltak, »töredelmes lélekkel és megtört szívvel« könyörögtek a mi Urunk, Jézus Krisztus segítségéért és a szent angyalok oltalmáért, különösképpen Isten Anyjának, Szűz Máriának a kegyelmét hívták segítségül, akinek Szent István király Hungariát különös védelmébe ajánlotta.”²⁴ Thuróczy János krónikájából: „A vajda úr [ti. Hunyadi János] tehát egy és ugyanazon útja során hat szerencsés kimenetelű ütközetet vívott [...] győzelme jeléül sok ellenséges zászlót, azaz bandériumot adott át a királynak. Ezeket később a Boldogságos Szűz Máriának, Magyarország oltalmazójának ajánlották fel, s az ő – Buda városában épült – templomában függve egészen a mi időnkig az utókor emlékezetére és a Boldogságos Szűz dicsőségére tanúságot tettek azokról a nagy győzelmekről, amelyeket az ég adott a vajda úrnak [ti. a törökökkel szemben].”²⁵ Emellé állítható Máttyás királynak a „Magyarország Szent Koronájához tartozó”, fellázadt moldvai részek

20 Mező 1996, 206–219.; Mező 2003, 397–480.

21 Slíz 2011, 58–59.

22 Török 1989, 43.; Barna 2014, passim; Magyar 2016.

23 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.

24 Képes krónika 205–206.

25 Thuróczy-krónika 286.

ellen indított hadjárata, ahonnan a király „győzelme jeléül sok zászlót hozott Budára, amelyeket nagy ünnepség keretében a Boldogságos Szűz Mária plébániatemplomában helyezett el”.²⁶ A Névtelen minorita krónikájából: 1345-ben, amikor a székek a magyarokkal a tatárok ellen indultak, „előttük egy magas lovag járt nagy lovon ülve, és fején aranykoronát hordott, kezében meg bárdját [...] E lovagnak a feje fölött a levegőben egy csodás úrnő tűnt fel csodálatos ragyogással, akinek fején [...] aranykorona díszlett. Ezért nyilvánvaló, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló említett székeket maga Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg...”²⁷

A Patrona Hungariae-szerepkörre vonatkozó példák közül nem véletlenül helyeztük az időrendet megtörve utolsó helyre az Anjouk idején lejegyzett Szent László-jelenést. Az itt használt úrnő (*domina*) kifejezés Máriára vonatkoztatva már Árpád-kori elbeszélő forrásainkban, okleveleinkben is rendre feltűnik. A történeti kútfőkben III. András király korát megelőzően éppen ezáltal fogható meg a Regnum Marianum gondolatára történő utalás.²⁸ A XIII. század második felében keletkezett okleveleinkben rendszeressé váló, majd Anjou királyaink idején is használt,²⁹ Máriára vonatkoztatott *specialis domina et patrona* fordulat, mely Máriát *specialis dominának* és egyúttal *specialis patronának* nevezi, két dologra hívhatja fel a figyelmünket. A Szent Szűznek a magyarság életében kettős szerepét, vagy ha úgy tetszik, feladatkörét meghatározó két kifejezés együttes szerepeltetése egyrészt arra utal, hogy mindkettő ugyanarra a gondolatkörre, nevezetesen a Szent István-i országfelajánlásra vezethető vissza, de egyúttal azt is jelzi, hogy a két fogalom nem fedi egymást, mert ellenkező esetben a formulának *specialis domina seu patronaként*, vagyis „különös úrnő, avagy oltalmazó”-ként kellene hangoznia. Amikor forrásaink Máriát „a Mi és

26 Thuróczy-krónika 330.

27 Névtelen minorita 51.

28 Az Árpád-kori példákat, valamint III. András király koronázási esküjének elemzését, ahol Magyarország egyértelműen „a Miasszonyunk birtoka”-ként szerepel, lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben olvasható tanulmányában.

29 Pl. I. Károly király, 1322.: „Mariae virginis, que regni nostri Domina et Patrona...”; I. Lajos király, 1347.: „gloriosam et intemeratam Virginem Mariam, que regni nostri specialis existit Domina et Patrona”.

országunk *különös Úrnőjének*” titulálják, bizonyára nem Mária égi királynői szerepére utalnak, hiszen a *specialis*, avagy *különös* jelző Mária úrnői mivoltát hazánkra és a magyarságra szűkíti.

A Patrona Hungariae-szerepkör tehát, amely Máriának egyértelműen a Magyarországot és a magyarságot védelmező feladatában mutatkozik meg, ezen a ponton különíthető el a Regnum Marianum alábbiakban részletesebben elemzett középkori megjelenéseitől, tartalmától.

III. A Regnum Marianum középkori tartalma és jelentése – egyszerű toposz vagy létező eszme?

III. 1. Domina nostra et regni nostri (specialis). A Regnum Marianum tartalma a XIII. század közepéig

A Hartvik-legenda születése kapcsán többen felhívták a figyelmet arra, hogy a Könyves Kálmán meghagyására született, a kisebb és a nagyobb István-legenda összeolvasztásából és annak bővítésével keletkezett újabb *vita* azokon a pontokon tükrözi az uralkodói szándékot, amelyek Hartvik önálló betoldásainak tekinthetők.³⁰ Idetartozik az angyali sugallatra történő koronaküldés, az *utroque iure*, a lelki és földi jogok együttes gyakorlásának, azaz az egyházi tisztviselők tiszttségükbe világi és egyházi módon történő bevezetése jogának Szent Istvánra ruházása a pápa által, valamint az országfelajánlás mozzanata. E három bővítmény alapján történetírásunk a Hartvik-legendáról azt állapította meg, hogy az a magyar király antiregóriánus törekvésének szócsöve.³¹ A Hartvik-féle életírás pápai szupremáciával szembemenni szándékozó eszmei-

30 Kristó 2000, 25–26.

31 Tóth 1942, 89–99.; Gerics 1981, 175–188.; Thoroczkay 2000, 569–591., 571–574.

sége természetesen a Regnum Marianum keletkezési idejének meghatározására tett kísérletekben is szerepet kapott, levonva azt a végső következtetést, hogy a szóban forgó legenda célja a pápai koronaküldés hangsúlyozásával a magyar király világi és egyházi hatalmaktól való függetlenítése volt. Érezhető azonban, hogy az *utroque iure* gyakorlásának igénye, valamint a koronaküldés jelenetének betoldása és az országfelajánlás momentumának a nagylegendáétól eltérő hangsúlyozása nem ugyanazzal a célzatossággal került a szövegbe.³²

A krónikakutatás a magyar ősgeszta Salamon és a hercegek viszályáról szóló részét³³ Kálmán korabelinek nyilvánította azért, mert a Hartvik-féle *vitával* azonos módon nyomatékosítja a *corona* és a *regnum* (királyság) összetartozását általában, hogy miközben a korona égi eredetét hangsúlyozza, a királyság birtoklását a

32 Vö. ezt Váczy Péter azon véleményével, hogy Könyves Kálmán – egyházi pályára készülő ember lévén – a koronaküldés történetét a pápa kívánságának megfelelően úgy foglaltatta írásba, hogy azzal „készségesen elismerte II. Orbán pápa tételét a magyar királyság szentszéki eredetéről, tulajdonképpen az élő, »szentistváni« hagyománnyal szakított”, de a „Hartvik-féle legenda elbeszélése a koronáról bármennyire is elterjedt, nem tudta kioltani azt a régebbi felfogást, hogy a koronát Pannónia az Égből kapta.” Váczy 1985, 637–638.

33 Amikor Géza és László Salamon ellenük felvonuló seregeit várták, „Boldog László fényes nappal mennyei jelenést látott, és így szólt testvéréhez, Geysa herceghez: »Láttál valamit?« Mire ő így felelt: »Semmit.« Erre így folytatta Boldog László: »Míg itt álltunk és tanácskoztunk, íme az Úr angyala leszállt az égből, aranykoronát hozott a kezében és a te fejedre illesztette, ezért bizonyos vagyok benne, hogy a miénk lesz a győzelem ajándéka [...] Az országot és a koronát pedig neked adja át az Úr.« Geysa erre így szólt: »Ha az Úristen velünk lesz és megoltalmaz bennünket ellenségeinktől, és ez a látomás beteljesedik, akkor templomot építek itt, ezen a helyen az ő anyjának, a szentséges Szűz Máriának.«” (Képes krónika 150.) Géza „[a] koronázás után elment arra a helyre, ahol a látomás megjelent neki, és fivérével, Lászlóval tervezgetni kezdték, hol tegyék le a Szűzanya tiszteletére építendő templom alapjait. És mikor ott álltak Vacia táján, [...] egy szarvas jelent meg nekik, agancsa telis-tele volt égő gyertyákkal és futni kezdett előttük az erdő felé, és megállt azon a helyen, ahol most a monostor van. [...] Ennek láttán így szólt Boldog László: »Valójában nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.« [...] »Nem agancsok azok, hanem szárnyak, és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak; s azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ott építtessünk templomot, s ne másutt.«” (Képes krónika 155–156.) Angyalok védelmezték Lászlót, a későbbi királyt is Salamonnal szemben. Pozsony várának ostroma idején László a várhoz ment. „Salamon pedig azt hitte, hogy egy szerviens, odament, hogy megküzdjön vele. De mihelyt a közelébe ért és arcába tekintett, két angyalt látott László feje fölött, akik tüzes karddal röpdöstek és a herceg ellenségeit fenyegették.” A megfutamodó Salamon azt mondta katonáinak: „Tudjátok, hogy emberek elől nem menekültem volna, de ez nem ember, mert tüzes karddal védelmezik őt.” (Képes krónika 162.)

koronázástól teszi függővé.³⁴ Felfedezést nyert tehát a Hartvik-legendában megfogalmazott koronaküldés és országfelajánlás epizódjának egy, a pápa-uralkodó szembenállástól független, a belviszonyokra vonatkoztatható gondolatisága.

Európa keresztény uralkodói hatalmukat valamennyien Istentől eredeztetették, de koronázásuknak a legtöbb esetben mégsem tulajdonítottak olyan fokú jelentőséget, mint amelyet magyar társaik. Hazánkban a – felkenés és a – koronázás aktusa Szent István kora óta nemcsak szimbolikus, hanem (keresztény típusú) legitimáló erővel is bírt, így későbbre halasztani – mint ahogyan azt időnként egyes nyugat-európai uralkodók hatalmuk csorbulása nélkül megengedhették maguknak – nem lehetett.³⁵ Az okleveleik *intitulatio*ja szerint *Dei gratia*, azaz Isten kegyelméből uralkodó magyar királyok jelentős része igyekezett gyermekét még a saját életében megkoronáztatni. Először I. András tette ezt meg fiával, a kiskorú Salamonnal, de vele szemben a pártokra szakadt ország jelentősebb erőt képviselő része mégis Gézát emelte hatalomra, akit – miként azt a fentebb már részletezett krónikás hagyomány alapján tudjuk – csatározásaik idején angyalok védelmeztek, és koronát emeltek feje fölé, jelezvén az isteni akaratot. Nem mellékes, hogy a krónika összeállítója ugyanezen gondolatkört folytatva lejegyzí, hogy Géza királlyá avatása után a korona elnyeréséért Szűz Mária (és nem más) tiszteletére emeltetett templomot Vácott.

E helyütt talán érdemes kitérni a már sokak által elemzett,³⁶ ma már csak késői ábrázolásokból és leírásokból ismert, valamikor a XII–XIII. század fordulóján készült Porta Speciosa képi programjára. A díszkapu timpanonja a korona felajánlásának eseményét örökíti meg képi formában, értelmező felirattal együtt. Dercsényi Dezső állapította meg, hogy az esztergomi jelenet rendkívül közel áll, mondhatni, rokon azzal a párizsi Notre Dame Szent Anna-kapuján található, XII. század végi *maiestas* típusú Mária-ábrázolással, amelynek ikonográfiai újítása abban fogható meg, hogy a Madonnát egy király és egy püspök társaságában ábrázolva a centrumba helyezi. Feltűnik azonban számára, hogy a francia dombormű az építés korában regnáló VII. Lajos király és az ak-

34 Kristó 1974, 591–599.; Kristó 2000, 26., 34.

35 Bartoniek 1987, 8., 25–33.

36 Dercsényi 1944–1946; Váczy 1985, 633.

kori párizsi püspök, Maurice de Sully társaságába helyezi a gyermekét karjában tartó Máriát, míg az esztergomi kapu Szent Istvánt, Szent Adalbertet és Szűz Máriát jeleníti meg. Dercsényi ezt úgy magyarázza, hogy a kompozícióban azért szerepelhet az aktuális érsek helyett Szent Adalbert, mert neki a városban, ahol a tiszteletére emelt templom épült, különös kultusza lehetett, hiszen a magyarok megtérítésében különleges szerepet nem töltött be.³⁷ Szent Adalbert valóban különös tiszteletnek örvendett a városban, hiszen az érseki székesegyház (társ)patrónusa, emellett a középkori Magyar Királyság egyik kiemelt tiszteletben részesített szentje volt.³⁸ Személye részben emiatt, részben egészen más oknál fogva is belekerülhetett a kompozícióba. Tudvalevő, hogy a törvényesnek tekinthető magyar királykoronázásoknak az Árpád-kor óta három feltétele volt: Szent István koronájával kellett az esztergomi érseknek felavatnia a leendő uralkodót Székesfehérvárott. Ennek a szokásjognak a gyakorlása csak a XIII. századtól bizonyítható írott források segítségével, azt mindenesetre az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között a *ius coronandi* felett zajló, egészen a pápai bíraskodásig eljutó, végül III. Ince pápa által 1216-ban lezárt, évtizedekig tartó vitából³⁹ tudjuk, hogy a királykoronázás joga a mindenkori esztergomi érsekhez tartozott. Igazolja ezt a különböző esztergomi érseknek és egyúttal az esztergomi Szent Adalbert-egyháznak a koronázás szolgálatáért juttatott adományok sora is.⁴⁰ Szent Adalbert személye tehát a Porta Speciosa timpanonján feltehetően a mindenkori esztergomi érseket és egyúttal egyházát, azaz magát az érsekséget helyettesíti és testesíti meg⁴¹ időtlenül, akihez/amihez a koronázás kiváltsága tartozott. Nem lehet véletlen, hogy ez az ábrázolás éppen az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház kapujára került, és nem az ország bármely másik templomára, s talán éppen ebben, és nem feltétlenül a középkori emlékek pusztulásában keresendő annak oka, hogy mindössze egyetlen ilyen, még hozzá Esztergomban elhelyezett ábrázolásról tudunk.

37 Dercsényi 1944–1946, 85–87.

38 Szent Adalbert magyarországi tiszteletére lásd Veszprém 1998.

39 Solymosi 2012.

40 Pl. MES II. 28., 806. sz.

41 Vö. Veszprém 1998, 322., aki szerint a timpanonon Szent István személye a *regnumot*, míg Adalberté a *sacerdotiumot* testesíti meg.

Ha sorra vesszük azokat a középkori történelmi eseményeket, amelyek kapcsolatban a Regnum Marianum gondolata – akár a leendő uralkodó felett angyalok által lebegtetett vagy fejre helyezett korona, akár az oklevelek *domina nostra et regni nostri (specialis)* kifejezésére gondolunk is – megjelenik, azt láthatjuk, hogy az mindig a királyi hatalom megszerzése vagy megvédése idején hangsúlyos. Idetartozik a fentebb már említett I. Géza vagy Könyves Kálmán mellett IV. Béla, III. András és I. Károly király kora is.

A tatárjárás kétségtelenül magával hozta Mária Patrona Hungariae-szerepének rendszeres felemlítését, a hozzá való fohászkodás igényét. IV. Béla, akiről tudjuk, hogy születendő gyermekét, a későbbi Szent Margitot a király és családja, valamint az ország megmenekülése esetére Isten szolgálatára ajánlotta, Mária tiszteletére a tatárok kivonulása után nagyobb számban alapított egyházakat, monostorokat.⁴² Ugyanerről a királyról azonban azt is tudjuk, hogy fiával, a későbbi V. Istvánnal országa megosztására kényszerült,⁴³ ezért okleveleiben érthető módon emelte ki a Patrona Hungariae-gondolat mellett a Regnum Marianum-felfogást is. Később a Velencei melléknévvel illetett, közismert körülmények között a magyar trónra jutó III. András vagy az őt követő I. (Anjou) Károly esete ebben a tekintetben különösebb magyarázatot talán nem is igényel: mindkettejüknek meg kellett küzdenie azért, hogy Szent István koronáját elnyerjék. Okleveles adatok mellett előbbi esetében az alább részletesebben tárgyalt koronázási eskü,⁴⁴ utóbbiában a koronázás jelenetét megörökítő szépséghelyi freskó domborítja ki különösen a Regnum Marianum-eszme előtérbe kerülését.

Amennyiben tehát a Regnum Marianum-eszme tartalmát kívánjuk meghatározni a XIII. század közepéig bezáróan, azt mondhatjuk, hogy az az Istentől eredeztetett királyi hatalom kifejezője, azzal a speciálisan magyar kitételrel, hogy Máriától függ, ki nyerheti el vagy tarthatja meg a koronát, amely a legitim uralkodás koronázás révén elnyert jelképe.

42 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.

43 Zsoldos 2007.

44 Lásd minderre Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.

III. 2. Corona és regnum. Eszmei gazdagodás a XIII. század második felében

A XIII. század, különösen annak második fele jelentős társadalmi és eszmei változásokat hozott magával. A Szent Korona-eszme történetével foglalkozó kutatók már régen felfigyeltek arra, hogy a XIII. században rendszeressé válik okleveleinkben a korona említése, a XIII. század második felétől kezdődően egyre gyakrabban a szent jelzővel kiegészítve. Megállapítást nyert az is, hogy „[e]bben az időben a korona [...] a királyi méltóságot és a velejáró jogokat jelenti. A korona a királyi jogok jelképe, mert a király uralkodói jogait a koronázással kapcsolatos felkenéssel kapja meg. [...] kimutatható, hogy ez a felfogás már általánossá lett: a közvélemény is a hagyományos, a szent koronával való koronázásból származtatja a királyi jogokat. Gentilis 1309.-ki oklevelében mondja, hogy az ország lakói nagy tiszteletet tanúsítanak a szent koronával szemben, »mert benne rejlik a királynak, a királyságnak joga« (*in eo sit ius regium constitutum*). [...] A korona, a királyi hatalom átruházásában az alattvalóknak még semmi szerepük sincs...»⁴⁵ Ebben az időszakban – ahogyan Anjou királyaink idején – a korona még nem válik el a király személyétől, szorosan összefüggenek egymással, amit okleveleink *corona nostra*, *corona nostra regia* fordulatai hangsúlyosan kifejeznek.⁴⁶

Okleveleinkben gyakorta találkozunk a *corona* és a *regnum* kifejezések együtt említésével is. A *regnum* szó többféle jelentéssel is bírhat: jelölheti többek között a királyi hatalmat (királyság), de a király hatalma alatt álló területet, az országot is.⁴⁷ III. András volt az első olyan magyar király, akitől alattvalói koronázása után hitlevél kibocsátását követelték meg (ún. 1290–1291. évi dekrétumok),⁴⁸ nem elégedve meg a felavatás során szokásosan letett világi esküvel. III. András koronázási esküjének szempontunkból azért van különös jelentősége, mert először nyilvánítja ki világosan azt, hogy Magyarország, Mária országa te-

45 Eckhardt 1941, 40.

46 Eckhardt 1941, 39–42., 45–50.

47 Eckhardt 1941, 68–71. A *corona* és a *regnum* fogalmakra lásd még Bartoniek 1934.

48 1290–1291. évi dekrétumok.

rületében egységes és egész.⁴⁹ A Stájeri vagy másképpen Osztrák rímes krónikában⁵⁰ feljegyzettek alapján ugyanis III. András esküjében az hangzott el, „hogy ami Miasszonyunk tulajdona (sajátja), azaz Magyarország, idegen kézre jutott, a német fejedelmekhez, vissza fogja szerezni, és jogos állapotba hozni”.⁵¹ Gerics József és Ladányi Erzsébet e szövegrész elemzése kapcsán megállapította, hogy itt a római jog *hereditas* fogalmának és a nagylegenda *hereditas Mariae* elvének összeolvadása figyelhető meg, amennyiben Magyarország területét jogilag egységes egésznek tekinti,⁵² vagyis az ország (azaz a *regnum*) a király hatalma (azaz a *regnum*) alá eső terület, amely Mária tulajdona. Ez az elv, vagyis a királynak az egész országra kiterjedő, integer joghatósága Mária nevének említése nélkül egyértelműen kimutatható már IV. Béla király okleveleiben,⁵³ de nyomokban II. Andráséban is.⁵⁴ Minthogy a jog(osultság) mindig kötelezettségekkel is együtt jár, a csorbíthatlan egész megtartásának kötelezettsége a jogot birtoklóé, vagyis a mindenkori királyé. Ez jut érvényre többek között III. András király 1298. évi törvényének 21. cikkelyében,⁵⁵ de valamennyi későbbi királyunk koronázási esküjében és dekrétumában is.⁵⁶

Összegezve tehát a fentieket, azt láthatjuk, hogy a Regnum Marianum a XIII. század második felére már nemcsak az Istentől eredeztetett, Mária kegyéből elnyert vagy megtartott királyságot (*regnum*), hanem annak egyértelműen körülhatárolható területét, a királyi hatalom alá eső területeket, tehát azon

49 Vö. Bartoniek 1987, 48–50., aki a területi integritás meglétét Szent Istvántól, a koronázási esküben való „követelését” III. Andrástól számítja.

50 A krónikára lásd a Magyar művelődéstörténeti lexikon vonatkozó szócikkét: http://mamul.iti.mta.hu/MAMUL6/mamul_view.php?editid1=214

51 „[D]as unser frouwen eigen, daz ist Ungerlandt, waer ze fremder hant an Tiutsche fursten komen, daz den daz wurd benomen und bracht ez en sin recte stat.” (Gombos 1938, 1868.)

52 Gerics–Ladányi 1991, 6–7.

53 Gerics–Ladányi 1991, 4–5.

54 Bartoniek 1917, 8.

55 „És ha az ország valamely része bármely címen vagy ürüggyel bármely király által elidegenítettett volna, ugyanezen király úr is tartozzék [az ilyeneket] a királyi joghoz visszaszerezni, hogy Magyarország mint egy bizonyos jogi egész örvendezhessen része sérthetlenségének. S ha ezt a király úr [...] elhanyagolná jóvátenni: ugyancsak a kalocsai érsek [kiközösítési] ítélete alá essék, melyet az ország főpapjaival mondjon ki.” (1298. évi XXI. törvénycikk)

56 Bartoniek 1917.; Kubinyi 1978.; Neumann 2008.

területeket is jelentette, amelyekre a királyság joghatósága kiterjedt (*regnum*), amely nem más, mint Mária tulajdona. Ez az „államjogi gondolat” legkésőbb III. András idején már nemzetközileg is ismert volt.⁵⁷

III. 3. Regnum Marianum az Anjouk Magyarországnán

A XIII. század végére tehát egyértelműen előttünk áll a Regnum Marianum hosszú fejlődésen átesett, a Patrona Hungariaetól világosan elkülöníthető jelensége, ami egyrészt a magyar király joghatósága alá eső területeket jelentette (*regnum*), másrészt kifejezte azt, hogy a királyi hatalom (*regnum*) elnyerése Mária kegyétől függ. Ez a felfogás az Anjou-korban sem változott. I. (Anjou) Károly az Árpádok egyik leányági leszármazottjaként került a magyar trónra. Mint azt udvarának és kormányzatának vizsgálata kimutatta, uralmát igyekezett magyar hagyományokra fektetni.⁵⁸ A magyar szokásjogot követte – kényszerűen vagy önként – koronázásakor is. Közismert, hogy harmadszori koronázása felelt csak meg minden tekintetben a magyar szokásjognak, igyekezett is annak megfelelni.⁵⁹ Második, 1309. június 15-én Budán történt koronázása alkalmával letett esküjét ismerjük csupán, de az nem térhetett el nagymértékben az előző és utolsó esküjétől. 1309. évi koronázási esküje – amit magyar nyelven mondott el – tartalmazza többek között azt, hogy a katolikus hitet, amit a római egyház hirdet és tanít, megtartja, s azt, valamint Szűz Mária és Szent Adalbert egyházát tiszteletben tartja és megvédi, a rábízott *regnumot* és királyi jogokat nem fogja csökkenteni, sem elidegeníteni, hanem inkább gyarapítani, az eddig kárára elidegenítetteket pedig a neki adott kegy szerint korábbi jogába helyreállítja, és Magyarország nemeseit kipróbált és régi jogaikban megtartja.⁶⁰ Amellett, hogy

57 Nátyi 2013, 60.

58 Csukovits 2009.

59 Lásd a király ezt részletező 1315. évi oklevelét MES II. 806. sz.

60 „Fidem catholicam, quam universalis Romana mater ecclesia predicat et docet, tenere, eandem ecclesiam Romanam et prefatam sancte Marie et sancti Adalberti ceterasque ecclesias [...] honorare et defendere. [...] „Regnum sibi commissum et iura regalia non minuere nec alienare, sed potius augere et male alienata hactenus, secundum datam sibi

I. Károly esküje felettébb összecseng III. András idézett koronázási esküjének tartalmával a *regnum* integritásának megtartása tekintetében, érdemes vissza-utalni a Porta Speciosa Szent Adalbert-ábrázolására. I. Károly a hazai egyházak közül kettőnek a tiszteletét emeli ki különösen: a koronázótemplomét és az esztergomi érsek székhelyét, amire nem tudunk más magyarázatot találni, mint hogy ennek a kettőnek van szerepe abban, hogy a mindenkori uralkodó Istentől kapott hatalmát és a koronát Mária közbenjárásával elnyerje.⁶¹ A szepeshelyi freskó I. Károly koronázásáról készült ábrázolása – melyen a Szent Szűz kezét mintegy jóváhagyólag a király fölé emeli – szintén azt szemlélteti, hogy a hatalmát és a koronát elődeihez hasonlóan Károly is Mária által kapta.

I. Károly fia, I. (Nagy) Lajos koronázási esküjét nem ismerjük, de annak tartalma nem térhetett el nagymértékben elődeiétől. Korának krónikása, Küküllei János munkája kezdetén a következőket mondja: amikor uralkodni kezdett, „lelkében kezdte meghányi-vetni, mi módon és hogyan állítsa és helyezze vissza Isten segítségével bízva országának azon jogait, amelyeket határai mentén a szomszédos fejedelmek elfoglaltak, valamint az országbeli lázadók és hűtlenek vakmerő elszántsággal a Szent Korona kárára elragadtak és bitoroltak”.⁶² Az uralkodó azon hadjáratait, amelyek a *regnumot* érintették, a következőképpen sorolja: az erdélyi szászokat, akik megtagadták a „királyi jogok” teljesítését, visszavezette az engedelmességre.⁶³ Aztán „egy uralmának alávett fejedelem”, Sándor havasalföldi vajda, aki „Károly király idejében a hűség útjáról letérve fellázadt”, hallva Lajos hatalmának hírére, „az engedelmességre önként vissza-

gratiam, ad ius pristinum revocare. Nobiles regni sui Ungarie in approbato et antiquo iure servare...” (Acta Gentilis 306.) Vö. Bartoniek 1917, 13.

61 Megjegyzendő, hogy a latin szöveg kétféle értelmezést is megenged. Mivel az esztergomi egyház társpatrónája Szűz Mária (l. Mező 2003, 418.), lehetséges, hogy az eskü csak erre az egyházra vonatkozik, ugyanakkor az is, hogy a székesfehérvári és az esztergomi egyházakra együttesen utal. A fentiekben Bartoniek Emma (Bartoniek 1917, 13.) véleményét elfogadva ez utóbbi mellett érveltünk magunk is, tekintettel arra, hogy első biztos említésünk a kettős patrocíniumra 1397-ből származik. Indoklásunk azonban arra az esetre is megállja a helyét, ha a társpatrocínium ennél jóval korábbi, ennél fogva az eskü kapcsán egy, és nem két templomra gondolunk.

62 Küküllei 11.

63 Küküllei 11.

tért, [...] annak uralmát és a Szent Koronát elfogadva [...] tért haza.”⁶⁴ „Tanácsot tartván főembereivel, lovagjaival és báróival, úgy határozott, hogy a hűtlen és lázadó horvátok [...] ellen [indul], akik Horvátországot és Dalmáciát meg Szlavónia nagy részét bitorolva tartották a Szent korona sérelmére [...] Horvátországot visszaállítván a királyi felségnek.”⁶⁵ Küküllei a királynak és Szent Koronájának alávetett fejedelemségek, tartományok között sorolja fel Dalmáciát, Halicsot és Lodomériát, Boszniát, Bulgáriát, Havasalföldet és Moldvát.⁶⁶ Felfogása egyszerre utal a királyi hatalom eredetére, a királyi hatalommal együtt járó jogokra, kötelezettségekre, és annak területiségére.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ezek a király vagy a Magyarország Szent Koronájának alávetett területek nem a Szent Korona-eszme előfordulásai-e. A *sancta corona regni Hungariae* fordulat a király említése nélkül ritkán fordul elő a krónikában, a szöveg azonban ilyenkor is kiegészíti annak tartalmát: „a mondott országot jól és dicséretesen megvédve a Szent Korona jogcíme és e király úr hatalma alatt megőrizték.”⁶⁷ Mivel a királytól függetlenített korona- említések első megjelenése Zsigmond korára tehető, korai jelentősége pedig a rendek királyi hatalmat korlátozó, a hatalomból részesedni kívánó szándékukban keresendő,⁶⁸ a „Szent Korona jogcíme” ebben a korszakban még nem vonatkozhat a Szent Korona-eszmére.

„Ha hatalom és jelkép még nem váltak el egymástól, akkor mi az oka a király és a korona megkülönböztetésének?”⁶⁹ – teszi fel a kérdést Deér József Eckhardt Ferenc koronaeszmeről írott monográfiájának recenziójában. Csak egyetlen tudunk az általa megadott válasszal: „E.-nál erősebben szeretnénk hangsúlyozni azt, hogy a korona az uralom istenkegyelmiségének jelvénye és jelképe. A reá való hivatkozás tehát a király személyénél magasabb szférába emeli azokat a jogokat és igényeket, melyeket az uralkodó képvisel. A koronának a király mellett, később a király helyett való emlegetése csupán az uralom

64 Küküllei 12.

65 Küküllei 16–17.

66 Küküllei 27., 29–30., 31., 32., 37.

67 Küküllei 30.

68 Eckhardt 1941, 102–141., Deér 1942, 204.

69 Deér 1942, 203.

isteni hivatottságát és rendeltetését fejezi ki, benne a földi állam transzcendens igazolásának gondolata rejlik, amit a földi és mennyei korona koraközépkori párhuzamba állítása, okleveleinkben pedig a királyi jog és az isteni törvény azonosítása is bizonyít.⁷⁰ „E. a korona-fogalom átalakulását igen helyesen a magyar királyságnak örökös monarchiából választó monarchiává való átalakulásával magyarázza. Még szorosabb a kapcsolat a választási rendszer és a korona-átruházási tan között, melyet nem lehet elég nyomatékosan a koronaeszmetől megkülönböztetni.”⁷¹

A Szent Korona-eszme tehát az uralkodótól független, annak személye fölé helyezett korona és annak szakralitása elvét tartalmazta; ez utóbbi, feltételezésünk szerint, egy tőről fakadhatott a Regnum Marianum-eszmével. A *corona* és a *regnum* szavak eszmei értelmezése a XIV. században már nem áll messze attól, hogy az időközben lezajló társadalmi változások és történelmi események, különösen a dinasztia kihalása a Zsigmond-korban a Szent Korona-eszme megjelenését eredményezzék. A Regnum Marianum-gondolat Anjouk általi hangsúlyozása – legalábbis ami a királyi hatalom elnyerését illeti, az ő esetükben más leányágiakkal szemben – ily módon nemcsak ahhoz járult hozzá, hogy az Árpádokkal való dinasztikus folytonosságukat és a királyi hatalom elnyerésének jogosságát erősítse, hanem ahhoz is, hogy a király és annak szent koronája rendszeres együtt említése magában hordozva a kettő közötti viszony képzeti lazulását, a későbbiekben új értelmezés alapjává válhasson.

A magyarországi Anjouk a lehető legtöbb módon igyekeztek az Árpádok dinasztijához való tartozásukat hangsúlyozni, ezért Árpád-házi elődeik nyomdokait követték a Mária-tisztelet megnyilvánulásában is: a Szent Szűz tiszteletére korábban alapított templomokat, monostorokat nemcsak fenntartották, hanem továbbiakkal is gyarapították (pl. I. Károly – Szécsényben, I. Lajos – kápolnák Aachenben és Mariazellben). Reprezentációjukban rendre nagy szerepet kaptak az Árpád-ház szentjei. Ennek egyik legismertebb példája az a dossale, amit I. Károly felesége, Erzsébet királyné római zarándoklata során a Szent Péter-bazilika főoltárára adományozott. Ezt a textíliát kilenc kép díszítet-

70 Deér 1942, 203.

71 Deér 1942, 205.

te: középen Mária, Magyarország Nagyasszonya állt, jobbra mellette Szent Pál, Szent István magyar király, Szent Imre herceg és I. Károly magyar király nagybátyja: Anjou Lajos, balra pedig Szent Péter, Szent László, Magyarországi Szent Erzsébet és Boldog Margit magyar királylány helyezkedtek el.⁷²

Köztudott, hogy az Anjouk minden lehető megtették az Árpád-ház három férfi szentje kultuszának felvirágoztatásáért és ápolásáért is. Székesfehérvárott, ahol Szent István és Szent Imre nyughelye volt, Szent László-kápolnát alapítottak. Nagyváradon, Szent László temetkezési helyén a Kolozsvári testvérek szobrai által Szent István és Imre kultuszát is megalapozták. A Szent István tiszteletére felszentelt zágrábi székesegyházban oltárok alapításával és ereklyék adományozásával Szent Imre és Szent László tiszteletét is igyekeztek meghonosítani.⁷³ Aachenben a magyar zarándokok nemcsak a háromkirályok ereklyéjét látogathatták meg, hanem a hazai szent királyok kultuszának gyakorlásában is részesülhettek.⁷⁴ A sort természetesen gyarapíthatnánk a Szent László-ciklus szentkirályok-sorozatával. A királyok ábrázolása az Anjou-korban vált állandóvá.⁷⁵ Ugyancsak ebben a korszakban véglegesült a szent királyok Magyarország védelmezőiként való megjelenítése, időnként Mária alakjával együtt.⁷⁶ Hogy Magyarországot védelmező szerepük legkésőbb I. Lajos korára rögzült a köztudatban is, a Névtelen Minorita igazolja: „Az Úr 1355. évében Szent Anna ünnepén Ausztria hercege Magyarország királyához küldött, hogy segítséget kérjen az ellene lázadókkal szemben. Ő 400 magyarral Lackfi Pált küldte. [...] a magyarok azt kiáltották: »Szent királyok, segítsétek bennünket!«, végül isteni kegyelem révén győzelmet arattak.”⁷⁷

A Patrona Hungariae-hagyomány ápolásaként fogható fel Újbánya (szlovákul Nová Baňa) középkori pecsétjének képe. Az egyik legnevesebb középkori

72 Erzsébet királyné dossaléjáról és más, szenteket ábrázoló adományairól és ajándékairól lásd bővebben Sniezyriska–Stolot 1979.

73 Wehli 1994, 111.

74 Wehli 1994, 110–111.

75 Török 1989, 284., Knapp 2001, 34.

76 Wehli 1994, 110.; Knapp 2001, 35.; Papp 2002, 25., 27., 29–30.; Fehér 2006, 417.

77 Névtelen Minorita 63. A magyarok Szent László nevét csatakiáltásként is használták, többek között az 1479. évi kenyérmezei csatában: „Isten és Szent László nevében! Lásd Hal-mágyi 2007, 598.

magyar bányaváros, amely ma Szlovákia területén található, I. Lajos királytól kapott városi rangot. XIV. században vésetett pecsétjén térdelő királyalak figyelhető meg, aki koronáját Szűz Máriának ajánlja fel. Felirata a térdeplő király személyét I. Lajosban azonosítja.⁷⁸

Mindezek a textileken, falakon és egyéb felületeken megjelenő képi ábrázolások az Anjouk korában még nem kapcsolhatók vitathatatlanul a Regnum Marianum-eszme megjelenítéséhez, ugyanakkor a barokk kori Patrona Hungariae és Regnum Marianumot bemutató formációk ikonográfiai előzményeinek tekinthetők. A XIII. századra kiformalódott Regnum Marianum-fogalom már sem az Anjouk idején, sem a középkor későbbi századaiban nem változott. A XIV. század jelentősége tehát a Regnum Marianum szempontjából abban áll, hogy ikonográfiai értelemben megalapozta a későbbi korok Patrona Hungariae és Regnum Marianum-ábrázolásait, magának a gondolatnak a hangsúlyozásával pedig teret engedett annak továbbgondolására és ezáltal egy új eszme kiformalódására.

78 Bertényi 1989, 33. Vö. Wehli 1994, 116., aki a felirat ellenére a térdeplő királyt Szent István-nal azonosítja.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barna 2014.** Barna Gábor: *Vallási néprajzi tanulmányok*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014.
- Bartók é. n.** Bartók István: *Szemelvények a Mária-kultusz történetéből*. http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO007_TAN_bartok_maria.pdf (Letöltés ideje: 2021. január 11.)
- Bartonek 1917.** Bartonek Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok*, 51. (1917) 1. 5–44.
- Bartonek 1934.** Bartonek Emma: Corona és regnum. *Századok*, 68. (1934) 7–8. 314–331.
- Bartonek 1987.** Bartonek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Bellér 1966.** Bellér Béla: „Regnum Marianum”. *Világosság*, 7. (1966) 1. 37–43.
- Bertényi 1989.** Bertényi Iván: Szent István alakja a heraldikában. In *Szent István- emlékülés Székesfehérvárott*. (A Fejér megyei levéltár közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 31–39.
- Csukovits 2009.** Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. MTA Történettudományi Intézete – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest–Piliscsaba, 2009. 19–62.
- Deér 1942.** Deér József (ism.): A szentkorona eszme története. Budapest, 1941. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 346 l. *Századok*, 76. (1942) 1–3. 201–206.
- Dercsényi 1944–1946.** Dercsényi Dezső: Az esztergomi porta speciosa. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*, 6. (1944–1946) 69–94.
- Dümmerth 1994.** Dümmerth Dezső: A Mária országa-eszme és Szent István. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 171–199.
- Eckhardt 1941.** Eckhardt Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941.

- Erdélyi 1994.** Erdélyi Zsuzsanna: A Mária-kultuszról. *Iskolakultúra*, 4. (1994) 12. 22–27.
- Fehér 2006.** Fehér Ildikó: Schöff József ismeretlen oltárképei a váci egyházmegyében. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. (2006) 2. 415–423.
- Gerics 1981.** Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. *Magyar Könyvszemle*, 97. (1981) 3. 175–188.
- Gerics–Ladányi 1991.** Gerics József – Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 41. (1991) 4. 4–19.
- Halmágyi 2007.** Halmágyi Miklós: Középkori csatakiáltások. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. 590–601.
- Hoffmann 1944.** Hoffmann Edith: A felajánlás a Szent István-ábrázolásokon. In Petrovics Elek (szerk.): *Lyka Károly Emlékkönyv*. Új Idők Irodalmi Intézet, Budapest, 1944. 168–187.
- Kállay 1989.** Kállay István: A Regnum Marianum közjogi vonatkozásai. In *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott*. (A Fejér Megyei Levéltár Közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 27–39.
- Knapp 2001.** Knapp Éva: „Gyönyörű volt szál alakja”. *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig*. Borda Antikvárium, Budapest, 2001.
- Kristó 1974.** Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). *Századok*, 108. (1974) 3. 585–619.
- Kristó 2000.** Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Osiris Kiadó, [h. n.], 2000.
- Kubinyi 1978.** Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte). *Levéltári Közlemények*, 48–49. (1978) 1–2. 61–80.
- Magyar 2005.** Magyar Zoltán: *Az Árpád-ház szentjei*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.
- Magyar 2016.** Magyar Zoltán: A csíksomlyói kegyhely legendaköre. *Ethnographia*, 127. (2016) 2. 212–225.
- Mező 1996.** Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996.

- Mező 2003.** Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2003.
- MKL.** *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/> (Letöltés ideje: 2021. február 25.)
- Nátyi 2013.** Natyi Róbert: *A Napbaöltözött Asszony, mint a patrona Hungariae ikonográfiai típusa*. Doktori disszertáció. Budapest, 2013. <http://doktori.btk.elte.hu/art/natyirobert/diss.pdf> (Letöltés ideje: 2021. január 28.)
- Neumann 2008.** Neumann Tibor: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). *Századok*, 148. (2008) 2. 315–338.
- Pamer 2000.** Pamer Nóra: Szent István felajánlása és a Regnum Marianum. *Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata*, 6. (2000) 1–2. 14–16.
- Papp 2002.** Papp Júlia: „...vitézül védjétek a nemzetet...” Wolfgang Lazius nagy Magyarország-térképének Szűz Mária, Szent István és Szent László-ábrázolásairól. *Ars Hungarica*, 30. (2002) 1. 25–48.
- Prokopp 2010.** Prokopp Mária: A budapest-belvárosi főplébánia-templom szentélyének központi freskóképe. *Magyar Sion*. Új folyam 4. (2010) 2. 260–275.
- Slíz 2011.** Slíz Mariann: *Személynevek a középkori Magyarországon*. Attraktor, Máriabesnyő, 2011.
- Sniezyriska–Stolot 1979.** Sniezyriska–Stolot, Ewa: Tanulmányok Erzsébet királyné mecénási tevékenységéről (Liturgikus textíliák és paramentumok). *Ars Hungarica*, 7. (1979) 1. 23–32.
- Solymosi 2012.** Solymosi László: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In Hegedűs András (szerk.): *Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához*. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Esztergom, 2012.
- Szebik 2000.** Szebik Imre: Millennium – protestáns szemmel. *Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház Folyóirata*, 6. (2000) 1–2. 8–13.
- Thoroczkay 2000.** Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásának kérdéséhez. In Piti Ferenc (szerk.): *„Magyaroknak*

- eleiről". *Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére*. [k. n.], Szeged, 2000.
- Tomisa 2015.** Tomisa Ilona: *Patrona Hungariae* ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknoi Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713). In *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, 2015. 181–218.
- Tóth 1942.** Tóth Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához (A Szt. Korona eredetkérdése)*. Ranschburg Gustáv, Budapest, 1942.
- Török 1988.** Török József: *Patrona Hungariae. Teológia. Hittudományi Folyóirat*, 22. (1988) 2. 89–92.
- Török 1989.** Török Gyöngyi: Egy 15. századi imádságoskönyv a hónapképek és a magyar szent királyok ábrázolásával. In Szelestei N. László (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi könyvkultúráról. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1989. 273–296.
- Tüskés–Knapp 2000a.** Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104. (2000) 5–6. 573–602.
- Tüskés–Knapp 2000b.** Knapp Éva – Tüskés Gábor: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. *Vigilia*, 65. (2020) 1. 19–27.
- Váczy 1985.** Váczy Péter: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról. *Történelmi Szemle*, 28. (1985.) 4. 628–642.
- Veszprémy 1998.** Veszprémy László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés. *Ars Hungarica*, 26. (1998) 2. 321–337.
- Zsoldos 2007.** Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007.

FORRÁSOK

- 1290–1291. évi dekrétumok.** Az 1290–1291. évi törvény. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 284–289.
- 1298. évi tv.** Az 1298. évi törvény. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 290–302.
- Acta Gentilis.** *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311*. [k. n.], Budapest, 1885.
- Gellért-legenda.** Szent Gellért püspök nagy legendája. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 68–88.
- Gombos 1938.** Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. III. Budapest, 1938.
- Képes krónika.** *Képes krónika*. Ford. Bellus Ibolya. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Kottanner- emlékirat.** *A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440*. Ford. Mollay Károly. Magyar Helikon, [h. n.], 1979.
- Küküllei.** Küküllei János: *Nagy Lajos király krónikája*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- MES II.** *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Tomus secundus. Ab a. 1273. Ad a. 1321. Strigonii, 1882.
- Névtelen minorita.** Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Thuróczy-krónika.** Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Ford. Bellus Ibolya. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Zsinati határozatok.** A Szent László korabeli egyházi zsinat határozatai. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 242–248.

The content and meaning of the idea of Regnum Marianum till the end of the age of the House of Anjou

ABSTRACT: There are conflicting judgments in the literature on the issue whether the notions of *Regnum Marianum* and *Patrona Hungariae*, as well as the general notion of the veneration of Mary are separable in the Middle Ages, and if they are, what their precise meaning is. The present study primarily attempts to demarcate these three notions from the beginnings to the end of the age of the House of Anjou, defining their meaning and describing the development of their contents.

KEYWORDS: Patrona Hungariae, Regnum Marianum, reverence of Mary, Hungary in the Middle Ages, Arpads, Angevin era